

doi:10.5559/di.24.4.10

**Zdravka Jelaska
Marijan i Zlatko
Matijević (Ur.)
PRAVAŠTVO U
HRVATSKOME
POLITIČKOM I
KULTURNOM ŽIVOTU
U SUČELJU DVAJU
STOLJEĆA**

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2013.,
599 str.

Zbornik radova *Pravaštvo u hrvatskome političkom i kulturnom životu u sučelju dvaju stoljeća* koji predstavljamo javnosti proizišao je iz znanstvenoga skupa pod nazivom "Stranka prava u hrvatskome političkom i kulturnom životu 1861.–1929. godine". Skup je održan 24. i 25. studenog 2011. godine u Hrvatskom institutu za povijest u Zagrebu, a u povodu 150. obljetnice osnivanja Stranke prava da se sagleda uloga pravaštva u hrvatskoj povijesti te upozori na njegove bitne značajke i istaknute nositelje i promicatelje. Utemeljitelji pravaške ideologije, Ante Starčević i Eugen Kvaternik, nadahnuti liberalnim zasada-ma Francuske revolucije, kao svoj krajnji cilj isticali su uspostavu nezavisne hrvatske države. Zbornik u koji je uvršteno 15 izvornih znanstvenih radova ima 599 stranica, uredili su ga Zdravka Jelaska Marijan i Zlatko Matijević iz Hrvatskog instituta za povijest. Zbornik sadrži i autobiografski rad Tomislava Jonjića u kojem se govori o obnovljenoj Hrvatskoj stranci prava u suvremenoj Hrvatskoj 1990. godi-

ne, s osvrtom na organiziranje stranke u općini Imotski, zatim poseban dodatak na njemačkom jeziku pod naslovom "Bela Lukacs und Die Quote Kroatiens", kojemu je autor Josip Frank i u kojem je upozorio na financijsku i gospodarsku ovisnost Hrvatske, uvjetovanu Hrvatsko-ugarskom nagodbom iz 1868. godine i njezinom revizijom iz 1873. godine, te na kraju *Imensko kazalo*. Ljubomir Antić u kratkom uvodu u zbornik prikazuje kratku povijest pravaške ideologije, gdje navodi kako se Ante Starčević i pravaštvo trebaju promatrati kao nastavak procesa hrvatske nacionalne integracije koji se počeo ubrzano odvijati nakon revolucionarne 1848. godine.

Prvi rad nosi naslov "Oblikovanje pravaške nacionalno-integracijske ideologije do hrvatskog Sabora 1861. godine", a napisala ga je Jasna Turkalj, koja pokazuje oblikovanje pravaške nacionalno-integracijske ideologije tijekom neoapsolutizma 1850-ih, a napose u razdoblju razgrađivanja apsolutističkoga sustava 1859./1860. i na samom početku ustavnoga razdoblja, zaključno s istupima pravaških ideologa i narodnih zastupnika Ante Starčevića i Eugena Kvaternika u Hrvatskom saboru 1861. godine. Predstavke Riječke županije koje je sastavio Starčević bila su programska načela Stranke prave. Turkalj navodi kako su Starčević i Kvaternik, unatoč razlikama koje su postojale između njih dvojice u tumačenju pojedinih elemenata pravaške ideologije, manjem ili većem interesu za pojedina pitanja te odnosu prema političkome djelovanju, usporedno izgrađivali svoj nacionalno-integracijski sustav, u središtu kojega je bila ideja o cjelovitoj i nezavisnoj hrvatskoj državi izvan granica Habsburške Monarhije, ali i moguće južnoslavenske države, i to na temelju u prvom redu povijesnoga državnog prava, ali i prirodnoga prava hrvatskoga naroda.

Dubravko Jelčić u radu "Hrvatska književnost i pravaštvo. Izvodi iz 'Povijesti hrvatske književnosti'" pokazuje kako je Stranka prava od svih hrvatskih stranaka bila najutjecajnija u hrvatskoj književno-

sti od druge polovice 19. stoljeća sve do kraja tridesetih godina 20. stoljeća. Po autorovu mišljenju, taj se utjecaj očituje ne samo na idejnoj i svjetonazorskoj razini izražavanjem kritičke (starčevićevske) slike stvarnosti hrvatskoga društvenog života nego i u estetskom pogledu, oblikujući specifičan stil hrvatskoga književnog realizma. Jelčić navodi kako je prvi i najistaknutiji primjer pisac pravaške stilske orijentacije bio August Šenoa, koji je u svojim povijesnim romanima slijedio pravašku liniju hrvatskoga državnog prava. Jelčić smatra kako je cjelokupan hrvatski književni realizam nezamisliv bez stamene ličnosti Starčevića i pravaške ideologije te navodi mnoge autore pravaške provenijencije, poput Eugena Kumičića, Ante Kovačića, Ksavera Šandora Gjalskoga i drugih. S Antunom Gustavom Matošem pravaška ideja prenosi se i u razdoblje moderne, a odrazi tog utjecaja primjetni su i u misli Augusta Cesarca i Miroslava Krleža, dvojice hrvatskih književnika komunističke orijentacije.

Marijan Diklić u radu "Stranka prava u Dalmaciji krajem XIX. i početkom XX. stoljeća" prikazuje pojavu i nastanak pravaštva u Dalmaciji. Iako se prve pravaške misli javljaju u Dalmaciji još potkraj 1860-ih, dalmatinska Stranka prava nastaje tek 1894. godine nakon ujedinjenja triju pravaških skupina: Ive Prodana i njegove vjersko-pravaške skupine, Ante Trumbića i Frana Supila i njihove liberalno-pravaške skupine te Jurja Bianknija i Hrvatskoga kluba. Nakon osnutka i organizacije postala je druga stranka po političkoj snazi u Dalmaciji. Međutim, nakon raskola u banovinskoj Stranci prava dolazi do raskola i među dalmatinskim pravašima te osnutka Čiste stranke prava u Dalmaciji, u kojoj je odlučujuću riječ imao Ivo Prodan. Ma-

tica dalmatinske Stranke prava, predvođena Trumbićem, Supilom i Biankinijem, pokrenula je politiku "novoga kursa" i ujedinila se s narodnjacima u Dalmaciji u Hrvatsku stranku.

Ivo Perić u radu pod naslovom "Uloga pravaša u osvajanju općinske uprave u Dubrovniku 1890.-1899." navodi kako su dubrovački pravaši u suradnji s narodnjacima potisnuli pristaše dubrovačke Autonomne talijanske stranke i Srpske stranke, čiji je kandidat izborio pobjedu u izborima kurije gradova za grad Dubrovnik. Perić pokazuje kako je to postignuto uz pomoć, u Dubrovniku dotad neviđenog, podmićivanja birača i potporom Emilija Ragazinija, iza kojega je stajala Austrija. Talijansko-srpska suradnja bila je moguća na osnovi zajedničkoga suprotstavljanja dalmatinskim Hrvatima i hrvatskoj političkoj misli, što se očitovalo i u tome da na pročelju općinske zgrade u Dubrovniku nije više isticana hrvatska zastava nego austrijska i dubrovačka. Politička zajednička borba pravaša i narodnjaka za dubrovačku općinsku upravu trajala je devet godina, a predvodničku ulogu imao je Frano Supilo, koji je prešao na Sušak, nakon pobjede narodnjaka Pere Čingrije i vraćanja Dubrovnika u hrvatske ruke.

Jure Krišto autor je rada "Hrvatski propali pokušaji s kršćanskim socijalizmom" u kojem rekonstruira pokušaje političkog organiziranja na temeljima kršćanskoga socijalizma i postavlja pitanje zašto u Hrvata nije zaživjela kršćansko-socijalna stranka. Krišto smatra kako ima više razloga za neuspjeh. Ponajprije, jer u hrvatskim zemljama nije bilo važnih i jakih nekršćanskih i nekatoličkih snaga, stoga nije bilo ni snažnih motiva za stranačko okupljanje na tim premisama. Drugi razlog neuspjeha jest nastojanje stvaranja stranke na prerađenim temeljima već postojećih stranačkih ideologija.

Zoran Grijak u radu "O okolnostima osnutka i djelovanju Kluba Starčevićeve hrvatske čiste stranke prava u Sarajevu" analizira okolnosti osnutka Kluba Starčevićeve hrvatske čiste stranke prava

u Sarajevu 1909. godine. Grijak posebnu pažnju pridaje djelovanju njegovih istaknutih članova i pristaša tijekom Prvoga svjetskog rata (poput Ive Pilara, Stjepana Sarkotića, Josipa Vancaša, vrhbosanskoga nadbiskupa Josipa Stadlera i drugih), koje je usmjereno prema državnompravnoj rekonstrukciji Austro-Ugarske Monarhije, u okviru trijalističkoga, odnosno subdualističkog, preustroja u cilju stvaranja hrvatske državne jedinice u njezinu sklopu zemalja, u koje se ubrajala Bosna i Hercegovina.

U radu pod naslovom "'Planinsko hrvatstvo': slovensko-pravaške teze i veze" Andrej Rahten predstavlja teoretske temelje suradnje između slovenskih političara i pravaša. Kao vrhunac u građenju slovensko-hrvatskoga političkog savezništva Rahten navodi "Prvi hrvatsko-slovenski sabor", koji se sastao 20. listopada 1912. u Ljubljani, a koji je bio sjajna manifestacija slovensko-hrvatskoga savezništva u borbi za trijalističku ideju.

Mislav Gabelica u radu "Ideološke razlike između milinovačkih i frankovačkih pravaša uoči Prvoga svjetskog rata (1908.–1914.)" odgovara na pitanje u kojoj su mjeri pravaške stranke banske Hrvatske uoči Prvoga svjetskog rata odstupale od definiranih temelja pravaške ideologije. Ti temelji polaze od tvrdnje da je uoči Prvoga svjetskog rata među pravašima, kao i među njihovim političkim protivnicima, vladalo uvjerenje da su temeljne točke pravaške ideologije negacija Srba u hrvatskim zemljama i negacija Hrvatsko-ugarske nagodbe. Gabelica uspoređuje političko djelovanje dviju pravaških stranaka u banskoj Hrvatskoj – Starčevićeve hrvatske stranke prava (*frankovci*) i Starčevićeve stranke prava (*milinovci*). Zaključuje, ako se uzmu u obzir navedena dva

temeljna načela pravaške ideologije, kako *frankovci* nisu odstupili od pravaškog nauka, dok s druge strane *milinovci* jesu.

Ante Bralić i Ante Gvarić autori su rada "Don Ivo Prodan u procijepu između talijanske okupacije i nove jugoslavenske države (1917.–1919.)". Autori analiziraju političko djelovanje Ive Prodana u prvim godinama Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Navode kako je Prodan uoči Prvoga svjetskog rata bio protivnik ideje o jugoslavenskoj državi te da je u većini srpskih stranaka vidio produženu ruku velikosrpske ideje. Međutim propašću Austro-Ugarske Monarhije Prodan prihvaća ideju stvaranja jugoslavenske države, s tim da nema jasno definirane stavove o tome kako bi nova država bila uređena. Autori zaključuju kako je Prodan, iako prihvaćajući jugoslavensku monarhiju pod dinastijom Karađorđevića, bio daleko od integralnoga jugoslavenstva ili napuštanja hrvatstva u ime nekog većeg nadnacionalnog supstrata.

Ivica Miškulin autor je rada "Pravaški župnik Juraj Tomac i seljački vođa Stjepan Radić: prilog povijesti jedne borbe za hrvatsko seljaštvo". Miškulin upućuje na ključne razlike u stajalištima pravaškoga župnika Jurja Tomca i seljačkoga vođe Stjepana Radića u odnosu na mjesto i ulogu seljaštva i katoličkoga svećenstva u hrvatskoj politici te mjesto i ulogu Srba u hrvatskim zemljama. Tako je, primjerice, upravo Tomac u redovima *frankovaca* zagovarao stav prema kojemu u hrvatskim zemljama postoji samo politički narod Hrvata, dok je Radić bio zagovornik ideje narodnoga jedinstva Hrvata i Srba, odnosno njihove istovjetnosti u političkom i državnom smislu.

U radu "Suradnja Frana Barca s političarima pravaške orijentacije" Ivica Zvonar analizira djelovanje svećenika, teologa i političara Frana Barca, koji se aktivno uključio u politički život Hrvata tijekom Prvoga svjetskog rata kao pristaša Starčevićeve stranke prava, ali i kao osoba od posebnoga povjerenja zagrebačkoga nadbiskupa Antuna Bauera. U tom je vre-

menu Barčeva politička djelatnost bila osobito važna jer je održavao vezu između predstavnika političkih stranaka u Hrvatskoj s članovima Jugoslavenskog odbora i predstavnika srbijanske Vlade u Švicarskoj. U ratnim godinama Barac je sudjelovao na nizu sastanaka s političarima pravaške orijentacije gdje se raspravljalo o sudbini Hrvata nakon rata. Suradnju s prijeratnim pravašima nastavio je i u monarhističkoj Jugoslaviji, djelujući u okviru političke platforme stranaka – Hrvatske zajednice i Hrvatske federalističke seljačke stranke – u kojima su bivši istaknuti pravaši (npr. Ante Trumbić) zauzimali čelna mjesta. U vrijeme Šestosiječanjske diktature u Barčevoj su se kuriji na Kaptolu 10 u Zagrebu održavali sastanci političkih istomišljenika na kojima su sudjelovali i nekadašnji istaknuti pravaši.

Stjepan Matković u radu "Je li Ivo Pilar bio pravaš?" pokušava odgovoriti na pitanje iz naslova rada. Matković zaključuje da su Pilarove veze s pravaštvom postojale u određenom povijesnom trenutku i da su s gledišta njegova ideološkog profila bile krhke, ali da je nedvojbeno bio hrvatski državotvorno orijentiran.

Zdravka Jelaska Marijan autorica je rada "Nova država, novi putovi (Predratni dalmatinski pravaši u političkim zbivanjima 1918.–1920. godine)". Autorica prikazuje kako se i zašto dogodio nestanak dalmatinske političke scene te kojim su putovima krenuli predratni dalmatinski pravaši poput Mate Drinkovića, Josipa Smodlake i drugih. Političke prilike u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca s vremenom su i dalmatinskim političarima nametnule potrebu stranačkoga djelovanja. Ipak, nikakva varijanta nekadašnjih pravaških stranaka nije obnavljana. Na prostor Dalmacije uoči prvih skupštinskih izbora šire se neke

stranke s drugih područja nove države ili se dalmatinski političari priključuju novoo osnovanim strankama. Dio političara nastojao je i dalje djelovati izvanstranački, što je tendencija koja je na dalmatinskom području trajala dulje nego u drugim krajevima. Političko opredjeljivanje i priključivanje političkim strankama bilo je kod nekadašnjih dalmatinskih pravaša vrlo različito.

Zlatko Matijević autor je rada "Starčevićeva hrvatska stranka prava i njezine preoblike (1923.–1928.) Košutić-Mintas-Šafarove frakcije". Matijević prikazuje nastanak, djelovanje i nestanak Starčevićeve hrvatske stranke prava i njezinih pojavnih oblika. U parlamentarnom razdoblju Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (1918.–1929.) na hrvatskoj su političkoj pozornici postojale dvije grupacije koje su nosile ime Starčevićeva hrvatska stranka prava. Nakon isključivanja Hrvatske stranke prava (*frankovaca*) iz prvoga Hrvatskog bloka, skupina nezadovoljnika predvođena Mirkom Košutićem i Matejem Mintasom osnovala je SHSP 1923. godine. Novoosnovana starčevićanska stranka podupirala je politiku Hrvatske republikanske seljačke stranke. Unutarstranački sukobi doveli su do raskola SHSP-a na Košutićevu i Mintas-Šafarovu frakciju 1925. godine, a obje su frakcije zadržale staro stranačko ime. Potkraj 1926. godine Košutić mijenja ime svoje stranke u Hrvatska narodna Starčevićeva stranka, koja nakon nekoliko mjeseci prestaje s djelovanjem. Na početku 1926. godine u Mintasovu SHSP-u kormilo preuzima Milan Šafar, a stranka sljedeće godine uzima ime Hrvatska Starčevićeva stranka te djeluje sve do smrti Stjepana Radića u kolovozu 1928. godine.

Zlatko Hasanbegović autor je znanstvenog rada pod naslovom "Žrec muslimanskog starčevićanstva: Munir Šahinović i sarajevska *Muslimanska svijest* o Anti Starčeviću i pravaštvu (1936.–1938.)". Hasanbegović navodi kako je Šahinović bio jedan od najistaknutijih muslimanskih nositelja hrvatskoga nacionalizma u Kraljevini Jugoslaviji te prikazuje njegove političko-nacionalne poglede koje je objavljiva-

begovića, koji su u svojim radovima donijeli nove činjenice iz povijesti pravaštva. Ovaj zbornik treba pozdraviti i preporučiti svima koje zanima suvremena hrvatska povijest i povijest hrvatskih političkih ideja.

Velimir Veselinović

vao u sarajevskoj *Muslimanskoj svijesti* u kojoj iznosi i vlastita tumačenja Starčevića i pravaške ideologije u sklopu promicanja kulturno-nacionalnoga i društvenoga preporoda bosansko-hercegovačkih muslimana na podlozi simbioze islama i hrvatskoga nacionalizma starčevićanske baštine.

U zbornik je, kako je napisano na početku, uvršten i rad Tomislava Jonjića pod naslovom "Sporovi i rascjepi u obnovljenoj Hrvatskoj stranci prava 1990.–1992. (Pogled iz provincije)". Jonjić prikazuje organiziranje i djelovanje Hrvatske stranke prava u općini Imotski nakon obnavljanja stranke 1990. godine, u kojoj posebnu pažnju pridaje sukobima i raskolima unutar samoga vrha stranke. Rad koji je memoarskoga karaktera i pisan na temelju osobne arhive autora koji je bio član Hrvatske stranke prava vrijedno je djelo koje će biti nezaobilazni izvor pisanja pravaške povijesti u suvremenoj Hrvatskoj. Međutim, stječe se dojam kako je autor gotovo isključivo dao samo jednu stranu o kompleksnoj problematici djelovanja Hrvatske stranke prava, gdje zapravo vodi osobni obračun s vodstvom stranke.

Ovaj zbornik u kojem su autori isključivo povjesničari bit će dragocjena pomoć i politolozima koje zanima pravaška ideologija kao hrvatska nacionalno-integracijska i politička ideologija. Zbornik je težio sagledati ulogu pravaštva u hrvatskoj povijesti te upozoriti na njegove bitne značajke i istaknute nositelje i promicatelje. Nažalost, veći dio radova ipak ne donosi neke nove, dosad nepoznate, činjenice i interpretacije iz povijesti pravaštva, nego se analiziraju i prepričavaju u najvećem dijelu već poznate činjenice. Ipak, vrijedi istaknuti autore Stjepana Matkovića, Zlatka Matijevića i Zlatka Hasan-